

P J Hoedemaker: 'Wat ék bedoel, is die behoud van die kerk'

D J C van Wyk
Universiteit van Pretoria

Abstract

P J Hoedemaker: 'What I aim at, is the conservation of the church'

The birthday of the wellknown Dutch Reformed theologian P J Hoedemaker 150 years ago, was celebrated in the Netherlands during 1989. In his struggle against the formidable dr Abraham Kuyper, it became more and more evident that Hoedemaker was himself a very perspicacious, independent theologian. His dramatic struggle for the unity and the wholeness of the church against every schismatic action is really unique in the history of the church. The theological concepts of Hoedemaker strongly influenced the thoughts of Dutch theologians like Th L Haitjema and A A van Ruler, and consequently also a large number of South African theologians in the Dutch Reformed Churches.

WAAROM 'N HERDENKING VAN HOEDEMAKER?

Die geboortedag van Philippus Jacobus Hoedemaker 150 jaar gelede, is gedurende 1989 herdenk, veral in Nederland. Maar baie meer aktueel en relevant as dat hy 150 jaar gelede gebore is, is dat dit nou 100 jaar gelede is dat Hoedemaker geleef het, op die kruin van sy loopbaan was, en in die brandpunt van kerklike, akademiese, kulturele en politieke vraagstukke in Nederland gestaan het. Hy het 'n kleurvolle maar ook 'n moeitevolle lewe gehad. Dit bly egter die moeite werd om die passie wat uit die lewe van hierdie man vir die kerk van Christus gestraal het, na te vors. Die laaste 20 jaar van die vorige eeu was 'n besonder gespanne tyd in Nederland, in die Nederlandse kerkgeskiedenis en veral in die Nederlandse Hervormde Kerk.

Daar, op daardie tydstip en in daardie situasie, het Hoedemaker opgetree en getuig op 'n wyse wat heel uniek was. Dié unieke optrede en getuienis het op die verloop van veral kerklike sake in Nederland en ook vir die Nederduitsch Hervormde Kerk van Afrika beslissende invloed gehad.

Hoedemaker het hom met bykans al die sake wat vandag in die brandpunt van kerk en teologie staan, besig gehou: Skrifbeskouing, die resultate wat die wetenskaplik-kritiese bestudering van die Bybel vir die geloof inhou, die wese van die kerk, die verhouding kerk-owerheid, opvoeding en onderwys en die plek van die teologiese opleiding aan die universiteit. Dit bly bemoedigend om te weet dat daar vroeër al met al dié vraagstukke geworstel is en om daaraan herinner te word dat ons nie die eerstes is wat daarmee besig is nie.

Op latere Nederlandse teoloë soos Th L Haitjema en A A van Ruler, het Hoedemaker sterk invloed uitgeoefen, veral wat sy oortuiging aangaande die kerk betref (Blei 1989:5). Op hulle beurt het dié teoloë sterk invloed op die teologie binne die Nederduitsch Hervormde Kerk uitgeoefen.

Dit is nie enige teoloog wat ná 100 jaar weer herdenk word nie. 'n Teoloog met wie dít gebeur, moet sy sout werd wees. Dit was P J Hoedemaker - deur min van sy tydgenote begryp. Met baie was hy in hewige konflik; 'n eensame figuur; van hom het Abraham Kuyper 'n keer gesê dat hy die krag van eensydigheid mis. Maar hy was ook 'n man met 'n baie groot Skrifkennis, wat die agtergrond en verband van die verskynsels van sy tyd kon blootlê, met onkreukbare liefde vir die kerk, skerp-sinnig, altyd boeiend. Daaroor stem almal saam, selfs sy felste teenstanders in die verlede en die hede.

Wat in hierdie artikel gebied word, berus nie op navorsing van die oorspronklike bronne van Hoedemaker se publikasies nie. Dié bronne is reeds verskeie kere breedvoerig nagevors en blootgelê, onder andere deur G Ph Scheers (1939), *Philippus Jacobus Hoedemaker*, asook die werk van W Balke (1985), *Gunning en Hoedemaker: Samen op weg*. Gedurende 1989 het daar ook 'n wye reeks tydskrif-artikels oor Hoedemaker verskyn. Daarbenewens het 'n omvattende werk oor Hoedemaker onder redakteurskap van G Abma en J de Bruijn (1989) verskyn. Daarin word Hoedemaker se werk vanuit 'n wye verskeidenheid dissiplines en agtergronde deurvors.

Hoewel dit vir sy tydgenote en ook latere navorsers soms moeilik was om hom te begryp, is daar in die jongste navorsing nie meer verskil oor die essensie van wat Hoedemaker bedoel het nie. Daarom is die bedoeling van hierdie artikel om die vrug van die 1989-herdenking van Hoedemaker aan lesers van *Hervormde Teologiese Studies* wyer deur te gee. Dit is inderdaad opnuut nodig om die gelade teologiese inhoud wat Hoedemaker veral aan die begrippe 'kerk' en 'volkskerk' geheg het, na

te gaan. Dit word hier gedoen aan die hand van die vraag: Wat was dit wat hierdie eensame en dikwels onbegrepe maar meedoënlose stryder vir die kerk, die hele kerk van Christus, besiel het?

Vanweë die omvattendheid van die materiaal sal in 'n opvolgende artikel teruggekom word na Hoedemaker se siening oor die Skrif, eksegetiese, historiese kritiek, die verhouding kerk en owerheid en die kwessie oor die aard en plek van die teologiese opleiding aan die universiteit. Hier word gekonsentreer op sy kerkbeskouing, die kontroversie en breuk met Kuyper en Hoedemaker se onvermoeide stryd vir herstel en reorganisasie van die Nederlandse Hervormde Kerk. 'Ik ben een vriend van Kuyper', so sê hy tydens sy afskeid as hoogleraar aan die Vrije Universiteit, 'maar een groter vriend van de kerk' (Balke 1985:113).

DIE AGTERGROND VAN DIE KUYPER-HOEDEMAKER KONTROVERSIE

Van Martin Luther is gesê dat hy tot 'n breuk met die Rooms-Katolieke Kerk gekom het omdat hy, meer as enige van sy tydgenote, erns gemaak het met die Rooms-Katolieke kerkleer en daarom die dwaling daarvan dieper as enigiemand anders gepeil het. In 'n sekere sin kan dieselfde van Hoedemaker gesê word. Saam met Kuyper was hy diep besorgd oor die nood van die kerk wat hy liefgehad het, die Nederlandse Hervormde Kerk. Maar omdat hy die wesenlike van dié nood dieper as Kuyper gepeil het, kon hy die geneesmiddels wat Kuyper wou aanwend, nie aanvaar nie. Die Doleansie, so het Hoedemaker aanhou glo en sê, het dié nood nie verlig nie, maar dit vererger. Oor die kerk het Hoedemaker omvattend gedink. Skeuring van die kerk, partyvorming binne die kerk, selftevreedenheid as hy net 'n deel van die kerk behou, was vir hom wese van die sektarisme.

Die lewenswerk van P J Hoedemaker kan nie verstaan word as dit nie geplaas word binne die raamwerk van sy konflik en uiteindelijke breuk met Abraham Kuyper nie. Op sy beurt kan die Kuyper-Hoedemaker kontroversie nie begryp word as dit nie gelees word teen die agtergrond van die gees wat vóór, tydens en ná die Franse Rewolusie geheers het, en ook die kerklike lewe in Nederland beslissend beïnvloed het nie.

Weens die rasionalistiese invloed van die agtiende eeu was daar reeds voor die Rewolusie 'n stryd om die vryheid en onafhanklikheid van die kerk ten opsigte van die staat. Geleidelik is die presbiteriaanse karakter van die kerk en sy orde vernietig. Die Rewolusie was die kulminasiepunt waarin God in sy vrymag ontroon is en die mens en sy vrye wil op die troon geplaas is. 'n Modernistiese gees wat pos onder 'n groot deel van die Europese kerkvolk en predikante; 'n gees waarin die onaanvegbare gesag van die Woord, die kerk en sy belydenisskrifte mettertyd

ernstig geknou sou word.

Teen hierdie agtergrond en in dié gees word 'n sinodale bestuursorganisasie deur Koning Willem I in 1816 aan die Nederlandse Hervormde Kerk opgedring. Deur dié reglemente is die presbiteriale kerkordelike karakter van die kerk verder aangetas. Die owerheid kry verregaande seggenskap in kerksake, oor kerklike eiendomme en die plasing van predikante. Die koning benoem die sinodale kommissie wat daartoe lei dat dit voortaan 'n verligte domineesoligargie sou wees wat die kerk regeer. Die kerk word gedegradeer tot 'n genootskap vir wie kerkbesture die leer moes handhaaf.

Dit is hierdie sinodale bestuursorganisasie van Willem I wat in 'n groot mate die verloop van die Nederlandse kerkgeskiedenis vir die res van die negentiende eeu sou bepaal. Diegene wat besef het wat aangaan, was magteloos.

Dit moet egter beklemtoon word dat, hoewel die reglementebundel van Koning Willem I die skuld vir die ontgraving van die kerk moet dra, dié situasie net kon voortduur omdat dit ook die humanistiese vooruitgangsgeloof en burgerlike lewensgevoel, eie aan die gees van dié tyd, van die meeste lidmate van die kerk vertolk het.

Gaandeweg groei reaksie, onder andere van die kant van die Nederlandse Revéil. In 1834 kom die onrussituasie tot 'n kerklike afskeiding onder leiding van ds Hendrik de Cock. Hoewel dié afskeiding later lei tot die bestaan van die Christelike Gereformeerde Kerke in Nederland, het De Cock en sy medestanders min vermag om die wesenlike noodsituasie van die kerk verander te kry. Die volgende groot verset sou in die sewentiger- en tagtigerjare momentum kry.

Dr Abraham Kuiper (1837-1920) was as student en jong predikant ook modernisties gesind. Eers in sy eerste gemeente begin hy om 'n grondige studie van die geskrifte van Calvyn te maak. Hy kom tot die besef in watter mate die Nederlandse Hervormde Kerk in leer en lewe verskil van wat Calvyn bedoel het. Dit begin nou vir Kuiper toenemend gaan om die eer van God op alle terreine van die lewe. Dit moes die Calviniste weer laat geld, al het hulle nie die hele volk omvat nie, maar net 'n volksdeel. Die ware belyers moet hulle uit die geheel van die ontaarde kerk losmaak, die sinodale juk afwerp, saam verenig en só die ware kerk voortsit.

Kerklik maak Kuiper onderskeid tussen wedergeborenes en nie-wedergeborenes. Polities gaan hy uit van 'n antitesis tussen geloof en ongeloof. Wedergeboorte is 'n daad van God waarin Hy enkeles uitverkies om hulle te vernuwe. Dit word sigbaar in die erkenning van die Bybel as die Woord van God. En wie dít erken, moet die belydenisskrifte weer in ere herstel (De Jong 1985:353).

Ten dienste van sy ideale word Kuiper in 1880 die stukrag agter die oprigting van die Vrije Universiteit in Amsterdam. As hy later vir 'n tweede keer die aktiewe politiek betree, en selfs eerste minister word, sluit hy met die Rooms-Katolieke 'n

koalisie. Van die owerheid verwag hy neutraliteit en eerbiediging van die soewereiniteit in eie kring, die tema van sy lesing by die opening van die Vrije Universiteit.

Ná 'n reeks botsings met die kerklike owerhede loop die optrede van Kuyper en dié wat hom steun in 1886 uit op 'n berekende afskeiding van die Nederlandse Hervormde Kerk, bekend as die Doleansie (van *dolére*, wat beteken om te treur; dus die treurendes oor die valse kerkbestuur en die verlies van kerklike eiendom).

Hoewel Hoedemaker Kuyper se besorgdheid oor die kerk deel en hom aanvanklik sterk steun, wend hy hom later fel teen Kuyper, veral op grond van Kuyper se strategiese optredes en intensies. Maar eers is dit nodig om enkele trekke uit Hoedemaker se lewe te skets.

LEWENSLOOP

Philippus Jacobus Hoedemaker is op 16 Julie 1839 in Utrecht gebore. Sy vader het daar behoort tot 'n gemeente van die Afskeidenes van 1834. Opmerklik is dat sy moeder nie saam met die Afskeiding gegaan het nie. Sy beskou die Afskeiding as 'n tydelike uitwoning uit die historiese kerk; dié kerk wat sy selfs in sy ergste verval nie wil loslaat nie en steeds liefgehad het. Melding word gemaak van 'n 'bevinding' wat sy gehad het as antwoord op gebed nog vóór die geboorte van haar seun, dat hy nie net die evangelie sou preek nie, maar ook die kerk wat sy só liefgehad het, tot seën sou wees (Abma 1989:12). Die doop van haar seun in die afgeskeie gemeente van ds H P Scholte in Utrecht was teen haar sin.

Die wankelrige regering van koning Willem I het die Afskeidenes met agterdog bejeën. Daarom het die Afskeidenes spioenering, en selfs 'n vorm van verdrukking en vervolging ervaar. Onder dié omstandighede wyk die Hoedemakersgesin, soos heelwat Nederlanders uit die kring van die Afskeiding, in 1851 uit na Amerika.

Ná sy skoolopleiding in Amerika studeer die jong Hoedemaker enkele jare teologie in New Brunswick en Chicago. Hy kry geleentheid om as prediker op te tree, maar voel hom onbekwaam en terselfdertyd verplig tot verdere studie. Ná 'n kort studietydperk aan Duitse universiteite promoveer Hoedemaker in 1867 in Utrecht met 'n proefskrif getitel, *Het probleem der Vrijheid en het theïstisch Godsbegrip*.

In 1868 tree hy in die huwelik met Jacoba Johanna Horst. Uit die huwelik is tien kinders gebore. Vanaf 1868 tot 1880 bedien hy agtereenvolgens die gemeentes Veenendaal, Rotterdam en Amsterdam.

Hoewel Hoedemaker hom in hierdie jare steeds teologies sterk met Kuyper en sy rigting verbonde voel, tree ook by hom die eerste duidelike tekens van 'n eie

selfstandige styl van optrede aan die lig.

As jongman en onbekend met die gespanne kerklike verhoudinge in Nederland en veral Amsterdam, aanvaar hy in 1862 op een Sondag twee preekbeurte, die oggend in 'n gemeente van die Nederlandse Hervormde Kerk en die aand in 'n kerk van die Afsgekeidenes van 1834. Toe die Afsgekeidenes dit verneem, eis hulle dat Hoedemaker die oggendiens in die Hervormde Kerk moet kanselleer.

'Hoedemaker weigerde hierop in te gaan en koos voor de Hervormde Kerk, een keuze die zijn leven een beslissende wending zou geven en de voorzegging van zijn moeder in vervulling deed gaan' (Abma 1989:14).

Sy lewe lank sou Hoedemaker voorkeur gee aan die praktiese werk as predikant in 'n gemeente. Maar baie gou kom hy agter dat die siekte van die kerk in sinodale verband deurwerk tot in die hart van die gemeente. Die krankheid van die liggaam, sê hy, oefen 'n invloed uit op die liggaamsdeel. So raak hy baie vroeg outomaties betrokke by die kerklike stryd van sy dae.

Dat die sinode van die Hervormde Kerk in 1868 'n neutrale standpunt ten opsigte van die verpligte handhawing al dan nie van die doopformulier inneem, voel Hoedemaker aan as 'n dolksteek in die hart van die kerk. Daarmee is volgens hom die reg van die kerk om as kerk te bestaan in onderskeiding van vereniging of maatskappy opgehef.

In de beschouwingen die Hoedemaker aan zijn uiteensetting over de doop verbond, kan men reeds tal van karakteristieke 'Hoedemaker-iaanse' elementen aantreffen, zoals zijn opvatting van de kerk als organische eenheid, zijn ideaal van de belijdende volkskerk, zijn afwijzing van drijverij, partijschap en afscheiding, zijn kritiek op de kerkelijke organisatie van 1816, en niet het minst ook zijn visie op de plaats van de kerk in de sameleving....

(Abma 1989:16)

Die benarde toestand in die volkslewe sou volgens Hoedemaker eers herstel kon word nadat die kerklike kwessie opgelos is.

Die selfstandige posisie wat Hoedemaker inneem, laat hom in toenemende mate krities staan teenoor die strydwyse van die gereformeerdes wat as party in die kerk optree en daardeur gevaar loop om 'n kerk in die kerk te vorm, sonder om die wesenlike bron van die probleem, naamlik die sinodale organisasie, aan te tas (Abma 1989:17).

Met die stigting van die Vrije Universiteit in 1880 word Hoedemaker benoem as hoogleraar met opdrag filosofiese vakke. Hy huiwer, maar onder druk aanvaar hy die benoeming omdat hy vas oortuig was dat die wetenskap langs hierdie weg die herstel van God se verordeninge in kerk en maatskappy kon dien.

In 1887 dien hy egter sy bedanking as hoogleraar in, sterk ontnugter en teleurgestel oor die koers wat Kuyper met die Vrije Universiteit inslaan.

Hy keer nou as predikant terug na die praktiese bediening in Nijland en vanaf 1890 tot met sy emeritaataanvaarding in 1909 weer in Amsterdam. Hy sterf in Julie 1910.

Benewens sy gewone werk as predikant en akademikus was Hoedemaker aktief in die Sondagskool en evangelisasie. Hy was in 1866 die oprigter van die Nederlandse Sondagskoolvereniging. Daarbenewens het hy 'n enorme hoeveelheid publikasies die lig laat sien, onder andere 'n boek waarin hy die histories-kritiese metode in die Ou-Testamentiese Wetenskap bestry; ander geskrifte oor die eksegetiese van die Ou en Nuwe Testament; 'n wye reeks brosjures waarin hy kommentaar lewer op kerklike en politieke aktiwiteite waarvan die bekendste sy brosjure, *Heel die kerk en heel die volk*, uit 1897 is. Daarbenewens het hy van 'n wye reeks tydskrifte gebruik gemaak om sy gedagtes uit te dra.

DIE KONTROVERS MET KUYPER

Hoedemaker het hom sterk verwant aan en aangetrokke tot Kuyper gevoel. Immers, hulle het basies een hartstog gedeel: die omverwerping van die juk wat die organisasie van 1816 op die kerk gelê het en die herstel en opbou van die kerk. Die groot vraag was hoe? Daardeur sou hulle weë uiteindelik finaal skei. Self het Hoedemaker die bestuursorganisasie van 1816 bestempel as in oorsprong onwettig, in wese onbybels en in strekking verderflik.

Vir die persoon en vermoë van Kuyper het Hoedemaker die grootste agting gehad. In skrywes maak hy melding van niks anders nie as hartlike, troue liefde wat daar by hom vir Kuyper bestaan. Daarom het hy dit as baie spannend en smartlik ervaar om gaandeweg al meer teenoor Kuyper te staan te kom.

In die hele proses het Hoedemaker baie toegewings gemaak. Terwyl hy al skerper verskil het, het hy vir 'n paar jaar met sy werk aan die universiteit voortgegaan en konflik vermy om nie die saak van die universiteit te skaad nie. Hy gaan woon op 'n stadium buite Amsterdam om weg te kom van die spanningsituasie met Kuyper en ander kollegas. Maar hy ervaar steeds dat hy tot ander konklusies as Kuyper kom. Later het hy oortuig geraak dat Kuyper hom gebruik en manipuleer. Sy aanvaarding van die professoraat aan die universiteit het hy later as 'n fout

ervaar, ongehoorsaamheid aan God. Van sy verhouding met Kuyper sê hy by geleentheid: 'Hij is mijn betere, maar ik ben een ander' (Abma 1989:51).

Dat Hoedemaker inderdaad anders was en teenoor die formidabele figuur van Kuyper 'n eie selfstandigheid geopenbaar het, blyk uit meer as net hulle verskil oor die wese van die kerk en die Vrije Universiteit. Kuyper was 'n man van sisteem. Hy kon sy saak logies en sistematies uiteensit sodat dit oorsigtelik geken kon word. Hoedemaker was anders, want as man van die praktyk, was ook sy akademiese en studeerkamerwerk altyd op die praktyk gerig; vir hom die werk in die kerk, die gemeente. Daarop was sy gesprek en diskussie gerig, of dit met Kuyper of die owerheid was, of met Luther of met Rome. Die werklikheid, in sy geval die kerk, is vir hom baie ryker en groter as sy gedagtes daaroor. Daarom sien hy nie kans om sy denke tot 'n eenvoudige sisteem terug te dwing nie. Hoedemaker is 'n boeiende figuur, sonder cliché's en afgeronde sisteme. Maar dit het ook veroorsaak dat hy vir baie ander moeilik was om te verstaan. Dit was in die diskussie en polemieë met soveel om hom dat hy sy gedagtes ontwikkel het (Abma 1989:34).

Als wij spreken over de theologische betekenis van Hoedemaker dan dienen wij te bedenken, dat hij geen systematisch theoloog was. Hij heeft ons geen systematisch werk nagelaten waarin hijzelf zijn inzichten gebundeld heeft. Hoedemakers theologie staat midden op het markt van het leven. Hij bevond zich aan het front van de kerklijke strijd en midden in de culturele vragen van de dag. Hij was op zijn bijzondere wijze contextueel theoloog. Hij reageerde steeds op zijn context en zocht van daaruit naar bronnen voor zijn bezinning. Zo profileerde hij zichzelf enerzijds teenover het opkomende modernisme en anderzijds in klimmende mate teenover het Neo-Calvinisme van Abraham Kuyper.

(Balke 1989:1)

Hoe ouer hy geword het, hoe feller het Hoedemaker se aversie teen alle vorme van groeppvorming en partyskap in die kerk geword. Daarom is dit so moeilik om hom by enige rigting in te deel. Hy was nie konserwatief in dié sin dat hy hom aan die oue vasgklem het nie. Hy was sterk ten gunste van ontwikkeling in die teologie. Soos Calvyn, het hy geglo dat die waarheid altyd weer opnuut en beter geformuleer moet word. Hy was geen Neo-Calvinis nie. Hoewel hy hom tot die einde sterk met sowel die afgeskeidenes van 1834 as met Kuyper verwant gevoel het in hulle verset teen die reglementebundel van 1816, het hy afskeiding van die Kerk as oplossing

van dié vraagstuk konsekwent afgewys. Maar ook inhoudelik het hy Kuyper se siening vreemd ervaar en hom ver daarvan verwyder gevoel.

Hoewel hy sterk simpatieë met sowel die etiese rigting van J H Gunning as die Confessionele Vereniging gehad het, kan hy nie as eties of kessioneel gekarakteriseer word nie. Hy het ook nie tot die ortodoksie behoort nie. Hoedemaker bly sy lewe deur die oorspronklike, selfstandige denker wat hom nie in sisteme laat indwing nie.

Veral twee sake sou die konflik met Kuyper uiteindelik op die spits dryf. Die een was die kerkkwessie in Amsterdam wat direk op kerkskeuring sou uitloop. Dit is veral Hoedemaker se uitsprake in hierdie saak en tyd wat ook duidelik maak wat hy onder kerk en volkskerk verstaan.

Vir 'n geruime tyd was daar veral by die Amsterdamse kerkraadslede groot ontevredenheid oor 'n verruiming wat, in lyn met die modernistiese gees van die tyd, aan die verstaan van die vroe vir die aflegging van geloofsbelydenis aangebring is. Omdat die modernistiese teoloë besware gehad het teen die belydenis in die 'drievuldige' God, en die belofte en voorneme om by dié belydenis te bly, is van sinodale kant gesuggereer dat die vroe maar net in die gees en breë verstaan daarvan hanteer moet word (De Jong 1985:353).

Toe 'n groep katkisanter in Amsterdam tot die geloofsbelydenis toegelaat moes word, weier die Amsterdamse ouderlinge omdat hulle van mening was dat die katkisanter nie voldoende toegerus was nie. Dit gee aanleiding tot die sogenaamde 'attesten-kwestie'. Toe die kerkraad ná 'n uitgebreide proses steeds weier om goedkeuring tot geloofsbelydenis te verleen, word vier predikante en 'n hele groep kerkraadslede geskors, onder wie ook Kuyper (De Jong 1985:355).

Die tweede saak was 'n besluit van die beheerinstansie van die Vrije Universiteit in 1884 dat die universiteit geen stappe sou neem om aan sy teologiese studente 'n plek as predikant in die Hervormde Kerk te besorg nie. Dié besluit en die sogenaamde kerklike eksamen wat daarna vanweë die gemeente Kootwijk van die eerste teologiese kandidaat van die Vrije Universiteit, J H Houtzagers, afgeneem is, het felle reaksie en verset van Hoedemaker ontlok en was die hoofrede vir sy uittrede as hoogleraar in 1887.

Hoedemaker het hom in 'n onbenydenswaardige situasie bevind. Hy het hom steeds deur oortuiging sterk aan Kuyper en sy volgelinge verbonde gevoel. Hy het altyd geglo dat die verskille met Kuyper uitgepraat sou kon word, en wou liever naas Kuyper staan as om die applous van sy teenstanders te wen. Maar met die skeuring van die kerk en die gebruik van die Amsterdamse Universiteit tot voordeel van die dolerende kerk en teen die Hervormde Kerk, kon hy hom nie vereenselwig nie. 'Een gereformeerde volk geeft zijn kerk niet prijs, om daar buiten een afdak op

te slaan waar het voor wind en weer geborgen is' (Balke 1985:112).

Hun opvattingen over de autonomie der plaatselijke gemeente, het kerkverband als federatief samengaan van plaatselijke kerken en de belijdenis als accoord van kerkelijke gemeenschap, kon Hoedemaker onmogelijk onderschrijven, omdat hij het verband der kerken als een organisch geheel zag, waarin niet de belijdenis maar de doop de centrale plaats innam.

(Abma 1989:19)

Al sou dit so wees, skryf Hoedemaker, dat die optrede van die kerklike besture teen die Amsterdamse kerkraadslede onregmatig was, mag hulle die kerk nie verlaat nie. Die kerk verlaat 'n mens eers dan, wanneer hy nie meer kerk is waarvan Jesus die hoof is nie. Die kerk mag hom loslaat, maar hy sal nie die kerk loslaat nie, skryf hy in sy brosjure, *Machtsvertoon of wettig gesag?*, in Desember 1886 (Abma 1989:21). Wat ook al gebeur, sy doel, sy gebed, sy hoop bly die reformasie van die kerk, die herstel van die verskeurde gemeenskap en in en met die kerk die regenerasie van sy volk.

'n Poging om eie suiwerheid te handhaaf, maar dan die gemeenskap met die res van die kerk te verbreek, is vir hom 'n groter gevaar as die kerklike bestuurstelsel van 1816. Verder moet die reformasie van die kerk nie net diegene wat reeds tot die waarheid gekom het ten goede kom nie, maar almal wat in die verbond van God inbegrepe is.

Daarom het hy afgesien van deelname aan die kerklike kongres van 11 Januarie 1887 wat opgeroep het tot afwerping van die juk van die sinodale hierargie en die groot stoot gegee het aan die uittog van die dolerendes uit die Nederlandse Hervormde Kerk. 'Het Congres bedoelt de organisatie van de geestverwanten. Dit is het wezen van het Sektarisme. Ik bedoel het behoud van de Kerk' (Abma 1989:21).

Met die verloop van sake by die Vrije Universiteit was Hoedemaker bitter teleurgesteld. Hy het gevoel dat die aanwending van die Universiteit in diens van die Doleansie 'n flagrante skending van die oorspronklike doel en grondslag van die inrigting was. Hy het later erken dat hy 'n fout gemaak het deur eintlik te verwag dat die Vrije Universiteit die so begeerde kerkherstel moes help bewerk wat nie vanuit die kerk self wou en kon kom nie.

Hoedemaker het later erken dat hy op daardie tydstep radeloos was en selfs getwyfel het of dit vir hom nog sinvol was om in Nederland te bly. Die Hervormde Kerk was in verval en het in sy verkeerde optrede teen die Doleansie nog verder

verval. Maar die Doleansie was ewe verkeerd.

Dan lees hy dat Kuyper skryf: 'Al Gods volk gaan met my. Jan Rap en sy maat bly agter.' Daarin hoor Hoedemaker die hoogmoed: 'Hervormd Amsterdam Jan Rap en sy maat? Dan hoort hy ook van nou af by Jan Rap en sy maat!'

Wat Hoedemaker veral nie kon aanvaar nie, was dat Kuyper, wat hom met Jan Rap en sy maat afgeskryf het, in die politieke lewe 'n koalisie aangaan met Rome en die neutrale staat aanvaar.

Dat breek de strik. Toen heeft God my den nood opgelegd. Toen jubelde het in de ziel: dat duldt Gods glorie niet. Zoó is God niet aan zijne belijders of aan eenigen leeraar gebonden. Van toen af was de zaak der Kerk voor mij Gods zaak.

(Abma 1989:38)

Opnuut peil Hoedemaker hoe ontsettend die nood van die Nederlandse Hervormde Kerk is. Juis dft oorreed hom om weer 'n beroep na 'n gemeente aan te neem. Hy begin opnuut om die gereformeerdes in die Nederlandse Hervormde Kerk te motiveer om vir goed te breek met alle partyskap, partybelang en partybeleid. Vir hom is Jan Rap en sy maat voortaan die voortsetting van die historiese kerk van die Nederlande.

Van die Confessionele Vereeniging in die Hervormde Kerk was Hoedemaker 'n aktiewe lid. Hy is egter tot só 'n mate wars van alle partyskap en partysug dat hy as lid bedank. Die Vereeniging het hom, volgens Hoedemaker, nog te veel as party in die kerk laat geld en daarmee gevaar geloop om in dieselfde strik as die dolerendes te val.

'Waar de waarheid tot partijzaak werd gemaakt stond de zuiverheid van het streven op het spel' (Abma 1989:24). Hy onttrek hom om by die waarheid wat God hom laat sien het, te bly. In sy brosjure, *Heel de Kerk en heel het volk*, rig hy sy afskeidswoord tot die Confessionele Vereeniging.

Uit Hoedemaker se uitsprake in dié tyd is dit duidelik dat hy worstel om veral twee sake duidelik gestel te kry: wat verstaan moet word onder die term 'gereformeerde beginsel' en wat die kerk volgens die Woord van God is. Deurdrenk van die gees en inhoud van die Reformasie kom hy opnuut tot die konklusie: Albei, kerk en gereformeerde, kry hulle volle inhoud en betekenis slegs daar waar daar in onvoorwaardelike gehoorsaamheid gebuig word voor die Woord van God.

Waarom het hy en andere in die Hervormde Kerk gebly? Nie uit onkunde nie, antwoord Hoedemaker, ook nie uit slapheid nie, maar uit beginsel. Hulle het gebly

om te stry, gebly om te reformeer; hulle het gebly, nie alleen omdat die Woord dit toelaat nie, maar omdat die Woord dit eis.

By baie het dit nog nie tot wesenlike bewustheid gekom nie. Maar dit lê in die hart en die ervaring van 'n groot gedeelte van die volk van die Here in die Nederlande dat hulle nie uit konserwatisme en newebedoelinge nie, maar uit 'n wesenlike teologiese instink die versoeking tot afskeiding weerstaan het (Balke 1985:58). Hoedemaker staan voor ons as die beliggaming van die egte Hervormde kerkgevoel uit dié dae (Balke 1989:1).

Die gereformeerde beginsel is gedurende agtien eeue deur die kerk geleer. Die Kerkhervorming het niks anders gedoen nie as om dié beginsel te aanvaar, naamlik om in alles wat ons doen en glo, te buig voor die Woord van God. Dié beginsel maak elke gereformeerde gelowige ook opreg beskeie, skryf Hoedemaker. 'Wij zijn niet, wij maken ons zelve niet. Wij worden gereformeerd, en wij worden dit, waar wij ons door het Woord laten oordelen' (Abma 1989:40).

Die grens tussen 'n gereformeerde kerk en 'n gereformeerde party is vloeiend. En dié grens, sê Hoedemaker, het Kuyper en sy volgelinge oorskry deurdat hulle die konfessionele element vooropstel. Dit is onbybels. In feite sou hulle die lewe onder die reglementebundel houdbaar gevind het as mense die leiding gehad het wat konsekwent die leer, soos voorgeskryf, kon handhaaf. Hy wil geen gereformeerde party nie, maar hy dink vanuit die belydenis. En in dié belydenis staan Christus en sy kerk sentraal. En daarom, sê hy, '...wat mij betreft, ik behoer en wensch te behooren tot eene Gereformeerde Kerk; tot eene Gereformeerde partij tot geen prijs!' (Abma 1989:41).

Die gereformeerdes het immers een heerlijk en onmisbaar, een zuiver beginsel, waardoor zij onoverwinnelijk zijn, indien zij willen dienen, niet heerschen, behouden, niet verderven, indien zij als opzieners, uitleggers van het Woord en niet als rechters willen optreden.

(Abma 1989:41)

Deur hierdie beginsel is alle partyskap in die wortel aangetas, want só verstaan, wil gereformeerd nie 'n bykomende karakteristiek by Christelik wees nie.

Die kerk is nie 'n vereniging nie, nie 'n genootskap nie, nie 'n instituut nie. Die kerk is een en algemeen, aan geen plek gebonde, tot geen land beperk, en binne geen instituut opgesluit nie. Hoedemaker sluit by sy verstaan van die kerk aan by die Heidelbergse Kategismus se formulering oor die eenheid, heiligheid en katolesiteit van die kerk.

Vir Hoedemaker het dit ontsaglik baie beteken dat hy vir 'n tweede keer na 'n gemeente in Amsterdam beroep is. Dft, het hy geweet, is sy plek in die kerk. Die Here het dit al vir sy moeder gesê en hy het dit ervaar toe hy die eerste keer in Amsterdam op die kansel gestaan het: Hier is jou plek en dit is jou werk. Dié nood word hom opgelê.

Er kan maar één reden zijn om uit te treden, namelijk 'wanneer het wezen van de Kerk en van het ambt hierdoor wordt belet tot openbaring te komen', maar die macht heeft de organisatie van de Hervormde Kerk gelukkig nooit gehad.

(Abma 1989:44)

Die Nederlandse Hervormde Kerk, so het Hoedemaker bly glo, het ongeag sy organisasie en diep verval nog steeds kerk van Jesus Christus gebly. Daarom kon hy volhou in die vaderlandse kerk, die volkskerk.

Wat bedoel ons met hierdie uitdrukking, vra Hoedemaker.

Niet het caricatuur, dat de Synode heeft getekend en dr Kuyper verwerpt, maar de Kerk, die in de historie van ons volk gegeven is... Tot die Kerk behoeven alle burgers nie te behoren. Aan de lede van die Kerk behoeven geen politiek voorrechten worden verleend. Die Kerk behoeft niet te heerschen.

(Abma 1989:44)

Dit is die kerk wat met die geskiedenis van die Nederlandse volk só saamhang, sê Hoedemaker, dat sonder dié kerk die volk nie sal kan bestaan nie, maar sal wegsink in die afgrond. Die kerk mag hom nie terugtrek in 'n ghetto nie. *Heel die kerk en heel die volk!* Hoedemaker se reorganisasie van die kerk was daarop ingestel om die kerk weer waarlik belydende kerk in die midde van die volkslewe te maak.

Teenoor die kerkorde van 1816 sê Hoedemaker dat die kerk nie 'n genootskap of vereniging is nie. Teenoor Kuyper sê hy dat die kerk nie te verklaar is uit menslike besluite tot samewerking vir 'n bepaalde doel nie. Die kerk is 'n goddelike instelling. Die reformasie van die kerk moet almal ten goede kom wat in die verbond van God opgeneem is. Die kern van Kuyper se kerkbegrip lê in die wedergebore mens. Vir Hoedemaker lê die kern van die kerk in die verbond soos beseël in die doop.

Die ampte, sê Hoedemaker, moet herstel word. Die beroep op God se Woord moet herstel word. Hy wil die herstel van heel die kerk, sodat die kerk met sy belydenis weer die geheel van die volkslewe sal lei en tot seën sal wees. Kuyper gee die volk ter wille van die heiligheid prys. Hoedemaker wil die volk vashou en dan tot heiligheid kom.

Telkens het Hoedemaker ingegaan op die eenheid van die kerk. Die Doleansie wil die eenheid tot stand bring deurdat die plaaslike kerke 'n akkoord van gemeenskap sluit. Maar die sigbare kerk, sê Hoedemaker, is 'n liggaam en 'n liggaam ontstaan nie deur die toevoeging van dele nie. Dit is kompleet, kan hoogstens nuwe elemente in hom opneem. Ware eenheid is slegs te vind in die Waarheid wat die Heilige Gees die kerk gedurende agtien eeue uit die Woord geleer het.

Die kerk is volkskerk. Dit beteken vir Hoedemaker nie dat die kerk alle lede van die volk omvat nie. Dit beteken nog minder dat alles wat aan religieuse lewe onder die volk gis, in die kerk nágis. Dit gaan om die evangelie van Jesus Christus. Dié evangelie wil alle momente van lewe aanraak, omset en deurdring vanuit die heil in Jesus Christus.

BETEKENIS VAN HOEDEMAKER

Dit is onmoontlik om nie sterk invloed van Hoedemaker se teologie, of dit direk is of deur 'n volgende geslag Nederlandse teoloë, in die teologie van die Nederduitsch Hervormde Kerk terug te vind nie. Dit geld veral sy siening oor die belydenisskrifte, Christelike staatsonderwys, die volkskerk en die eenheid van die kerk. Dat Hoedemaker met sy teologiese werk 'n sterk impuls gevorm het tot die totstandkoming van 'n nuwe kerkorde in die Nederlandse Hervormde Kerk in 1951, word algemeen erken (Abma 1989:281). So het Hoedemaker se stryd vir reorganisasie en herstel van die kerk langs 'n ander weg as dié van Kuyper, veertig jaar na sy dood, in vervulling gegaan. Die invloed wat die Nederlandse kerkorde op die Kerkwet van die Nederduitsch Hervormde Kerk uit dieselfde tyd gehad het, is ook algemeen bekend.

Teenoor Kuyper het Hoedemaker vasgehou aan die eenheid, die heelheid, die volledigheid van die kerk, 'n belydende kerk wat hom besorg maak oor en in sy prediking wend tot die hele volk. Kuyper se antitesebeleid het vir hom daarop neergekom dat 'n deel van die volk reeds vooraf as onwedergebore en ongelowig prysgegee word.

Om hierdie onderskeid in sy eie verstaan van die kerk teenoor dié van Kuyper duidelik te maak, het Hoedemaker van die begrip volkskerk gebruik gemaak.

Dit is baie jammer dat in die gesprek rondom Artikel III van die Nederduitsch Hervormde Kerk se Kerkwet, die begrip volkskerk al sterker in die dispuut rondom die volkereverhoudingskwessie in Suid-Afrika betrek is, met negering van die wesenlike teologiese inhoud en agtergronde van die begrip.

Die kerk is die liggaam van Jesus Christus. Daarom is elke afskeiding van dié kerk volgens Hoedemaker 'n fout, 'n verskeuring van die liggaam van Christus. Die uiterlike organisasie van die kerk mag verkeerd wees, maar dit is nog nie rede om van die kerk af te skei nie. Dit was vir Hoedemaker dodelike erns. Kuyper het, toe hy nie anders tot kerkherstel kon kom nie, die weg van afskeiding gekies. Dit kon Hoedemaker nie. 'n Onopgeloste vraagstuk is dan vir hom beter as 'n verkeerde oplossing. Die hele kerk moes bevry word van die bestuursorganisasie van 1816, nie net 'n deel van die kerk nie. Saam het ons siek geword. Saam moet ons ook weer gesond word. Elke breuk in die kerk word 'n repeterende breuk. Dit is in die geskiedenis van die Gereformeerde Kerke in Nederland ná Kuyper en Hoedemaker geïllustreer.

Dit bly 'n ernstige opdrag aan almal wat hulleself as erfgename van Hoedemaker se teologiese nalatenskap en veral die volkskerkbegrip beskou om alle vorme van partyskap en groeppvorming in die kerk van Christus uit te roei.

De blijvende betekenis van Hoedemaker is, dat hij heel zijn leven gestreden heeft voor het belijden én het profetisch spreken van de kerk. Mede daardoor is hij nooit populair geweest....De blijvende betekenis van Hoedemaker is, dat hij zich altijd boven de belijdenisgeschriften der kerk beroepen heeft op het gezag van het Woord Gods, ons overgeleverd in de Schriften van het Oude en Nieuwe Testament. De belijdenis is voor hem nooit een wet of reglement, contract of akkoord van kerkelijke gemeenschap geweest.

(Abma 1989:281)

Door zijn strijd voor een belijdende kerk en door zijn scherpe afwijzing van een neutrale staat heeft Hoedemaker heel de kerk en heel het volk gedien. Dat is zijn blijvende betekenis tot in de tegenwoordige tijd toe. Wij gedenken hem met dankbaarheid.

(Abma 1989:291)

Het wezen van de kerk is haar mystiek werkelijkheid in de geschiedenis. Dat maakte Hoedemakers positie so sterk. Daar kon Kuyper geen vat op krijgen. En voor de toekomst so vruchtbaar. Daarom herdenken wij zijn geboortedag na 150 jaar.

(Balke 1989:1)

Die skryf en aanbieding van hierdie artikel oor PJ Hoedemaker in 'n huldigingsbundel vir prof P J T Koekemoer, is 'n besondere voorreg. Immers, Koekemoer se publikasies lewer self 'n getuienis van die sterk invloed wat hy uit die teologie van A A van Ruler ondergaan het. Koekemoer is nie net 'n goeie kenner van Van Ruler uit laasgenoemde se publikasies nie, maar hy kon ook oor 'n tydperk Van Ruler se lesings in Utrecht bywoon.

En die duidelike lyn wat van Van Ruler terugloop na Th L Haitjema en van daar na Hoedemaker, is in heelwat navorsing aangetoon. So skryf B Engelbrecht (1986:74) dat die teokratiese insigte van sowel Groen van Prinsterer as Hoedemaker in die teologie van Th L Haitjema verder uitgebou en vir die moderne tyd geaktualiseer is. Daarom is 'n artikel oor Hoedemaker in hierdie bundel vir Koekemoer besonder gepas.

Literatuurverwysings

- Abma, G & De Bruijn, J (red) 1989. *Hoedemaker herdacht*. Ten Have: Baarn.
- Balke, W 1985. *Gunning en Hoedemaker: Samen op weg*. s-Gravenhage: Boeken-
centrum.
- 1989. De theologiese betekenis van Hoedemaker. Ongepubliseerde lesing
gehou tydens Hoedemakerherdenking aan die Vrije Universiteit, 27 Oktober
1989.
- Blei, K 1989. Toespraak Hoedemakerherdenking. *Hervormd Weekblad*, 100 Jrg No
41/42. 13 Julie 1989.
- De Jong, S T E T 1985. *Nederlandse kerkgeschiedenis*. Callenbach: Nijkerk.
- Engelbrecht, B 1986. *Die tweehed van Kerk en Staat*. Johannesburg: Perskor.
- Scheers, G Ph 1939. *Philippus Jacobus Hoedemaker*. Wageningen.